

ΕΠΙΛΟΓΟΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΥΣΙΝΗ ΕΠΕΤΕΙΟ ΓΙΑ ΕΝΑ ΜΕΓΑΛΟ

Ο πόθος για λύτρωση μέσω της αλήθειας στον Καζαντζάκη σε σχέση με τον Τολστόι

«ΛΥΤΡΩΣΗ ΧΩΡΙΣ ΛΥΤΡΩΤΗ» ΚΑΙ «ΑΥΤΟΛΥΤΡΩΣΗ»

Του Μιχ. Κ. Μακράκη
Ομότ. Καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών

Με αφορμή τα πενήντα χρόνια από το θάνατο του Νίκου Καζαντζάκη δημοσιεύσαμε στα Χανιώτικα Νέα τρία άρθρα (29 Ιουλ., 19 Αυγ. και 26 Οκτ. 2007) με γενικό θέμα την αναζήτηση του μεγάλου Κρητικού συγγραφέα για την απόλυτη αλήθεια. Τελειώνοντας το τελευταίο από αυτά τη συμπλήρωση ακριβώς της 50ης επετείου από το θάνατό του (26 Οκτ. 1957) θέσαμε το ερώτημα: Άραγε μπόρεσε το «ανήσυχο πνεύμα» του ν' αναπαυτεί κοντά στο Θεό, παρότι τρεις μέρες πριν από την εκδημία του, σύμφωνα με τη δεύτερη σύζυγό του, την Ελένη Καζαντζάκη, ομολόγησε ο ίδιος ότι «δεν βρήκε τον Θεό»; Μήπως, όμως, ακόμα και τότε, βρήκε τελικά, έστω και χωρίς Θεό, μια δική του λύτρωση, παρότι ο ίδιος «πάλι πίστευε «ότι δεν υπάρχει λύτρωση», αλλά «πίστευόντάς το», όπως είχε πει στο φίλο του Σικελιανό, «λυτρώθηκε» ως τη μέρα που πέθανε;

Μήπως βρήκε, πραγματικά, αυτή τη λύτρωση, έστω και χωρίς λυτρωτή, έστω και αν πίστευε ο ίδιος, όπως έγραψε στην *Ασκητική* του ότι «δεν υπάρχει Λυτρωτής που ν' ανοίξει δρόμο...». Ίσως θα μπορούσαμε να καταλάβουμε καλύτερα την περίπτωσή του για λύτρωση αν τη βλέπαμε σε σχέση με αυτή του Τολστόι.

1. Ομοιότητες του Καζαντζάκη με τον Τολστόι, και ιδιαίτερα στο ενδιαφέρον τους για τη θρησκεία και το αντικείμενό της ως λύτρωση

Η λύτρωση του Καζαντζάκη χωρίς Λυτρωτή, κατά τη δική του διατύπωση, είναι λύτρωση χωρίς λυτρωτή, επομένως ανύπαρκτη λύτρωση. Είναι μια αντίφαση, όπως τόσες άλλες, που τον διακρίνουν. Και ιδιαίτερα αυτή για το πως εννοεί τον Θεό, σε σχέση με το Ένα, αλλά και στη σχέση του με την αλήθεια, την απόλυτη αλήθεια. Αντιφάσεις, βέβαια, που πηγάζουν μέσα από την ίδια τη φύση του, αλλά και από τις διάφορες αντίθετες επιδράσεις που δέχτηκε κατά καιρούς, παρά την προσπάθειά του να συνδυάσει τον ιδεαλισμό του με τον υλισμό.

Δεν πρέπει να ξεχνούμε ότι από νωρίς κίελλας προσχώρησε στο Μασονισμό (1907), δέχτηκε επιδράσεις θεοσοφικές και μυστηριακές. Καθώς κι επιδράσεις μυστικιστικές από τον Βούδα και τις βουδιστικές διδασκαλίες για τη νιρβάνα ως ανυπαρξία και λύτρωση, ως κατάκτηση της αλήθειας και τέλεια εντυχία. Κι ακόμα από το μηδενισμό του Nietzsche για το «θάνατο του Θεού» και την αντικατάστασή του από τον «υπεράνθρωπο» όπως και απ' όσα έγραψε για το «πέθαν από το καλό και το κακό», στ' ομώνυμο βιβλίο του. Τέλος, επιδράσεις επίσης υλιστικές όπως από τη θεωρία του Darwin για την «καταγωγή των ειδών» και τη θεωρία του Bücher για την υλιστική δημιουργία του σύμπαντος και την απόρριψη του Θεού.

Ανάλογη με όλες αυτές, υπήρξε η επίδραση που δέχτηκε επίσης ο Καζαντζάκης από τον Τολστόι, με τον οποίο παρουσιάζει πολλά κοινά. Όχι μονάχα στο αντικληρικό πνεύμα που τον διακρίνει, αλλά και στην όλη του στάση που πήρε γενικά απέναντι στην Εκκλησία. Ακόμα, θα μπορούσαμε να πούμε, και στην αποκοπή του από αυτή. Μια αποκοπή που, ωστόσο, σαν είδος αφορισμού, με επίσημο διάταγμα (υказ) έγινε στην περίπτωση του Τολστόι.

Μια άλλη ομοιότητα, πολύ βασική είναι και στο μέγαλο του ενδιαφέρον για τη θρησκεία. Και μάλιστα στην προσπάθειά του να ιδρύσει μια νέα θρησκεία. Στο άρθρο του «Μάσκες, μεταμφιέσεις και μετενοαρχαϊσμός του Καζαντζάκη», αναφέρει ο Αλέξης Ζήρας γι' αυτόν: «Το Νοέμβριο του 1914, αποδιοργάνωσε μαζί με τον Άγγελο Σικελιανό στα μοναστήρια του Άθω, γράφει στο «Ημερολόγιό» του: «Το θράδυ στα κρεβάτια μας μιλούμε πάλι [με τον Σικελιανό] για την ουσία της υπέρτερης επιθυμίας μας —

να δημιουργήσουμε θρησκεία...». Την επιθυμία του αυτή, για τη δημιουργία μιας νέας θρησκείας επισημαίνει και η αδελφή της πρώτης σύζυγού του Καζαντζάκη, η Έλλη Αλεξίου, στη βιογραφία του *Για να γίνει μεγάλος*.

Από την ίδια «μεσοιανική διάθεση» που είχε στο Άγιο Όρος, όπως αναφέρει στη συνέχεια ο Α. Ζήρας γι' αυτόν «είναι κυριευμένος και τον επόμενο καιρό, όταν λ.χ. μένοντας λίγες μέρες στη Θεσσαλονίκη, τον Οκτώβριο του 1915, σημειώνει με έμφαση: «Διαβάξω βιογραφία Τολστόι. Πάντα με συγκινεί η ανάστασή του» δεν τον αρκεί η φιλολογία. Ανάγκη θρησκείας. Εγώ ν' αρχίζω απ' όπου ο Τολστόι κατέληξε». Σύμφωνα με όσα γράφει προς τον Σουηδό Γκούναρ Άντερσον για τον Καζαντζάκη η πρώτη του γυναίκα η Γαλάτεια, «η φιλοδοξία του δεν ήταν η Λογοτεχνία. Ήταν να γίνει εκείνος που θάδινε στον κόσμο το καινούργιο θρησκευτικό νόημα. Τον καινούργιο Θεό».

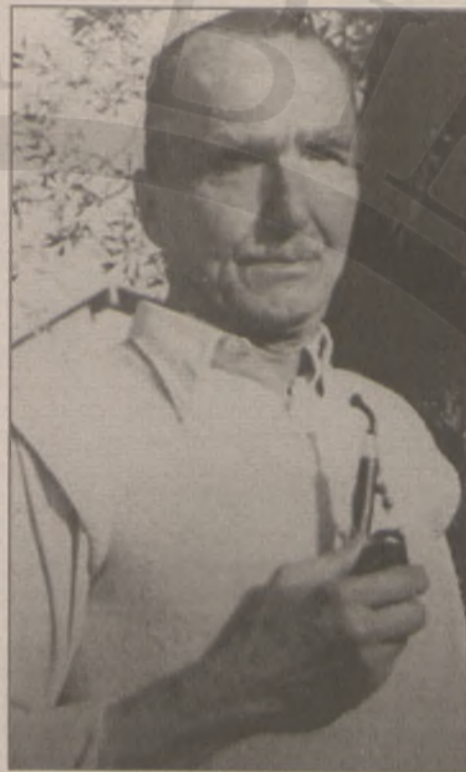
Το «παράδειγμα του Τολστόι» που «δεν του αρκούσε από ένα σημείο και πέρα η λογοτεχνία», καθώς οραματιζόταν κι αυτός μιας νέας θρησκείας, «δεν τον άφησε αδιάφορο». Σ' αυτό μοιάζει, πραγματικά, με τον Τολστόι, ο οποίος νωρίτερα από τον Καζαντζάκη είχε προσπαθήσει να δημιουργήσει μια δική του θρησκεία. Έγραψε, μάλιστα, και ιδιαίτερο βιβλίο με τίτλο *Η θρησκεία μου*, όπου βλέπει τη θρησκεία ως μια σχέση του ανθρώπου με τον Θεό, από την οποία σχέση απορρέει ο βαθύτερος πόθος του ανθρώπου: η λύτρωση. Αυτή η λύτρωση που αποτελεί και τον αντικειμενικό σκοπό κάθε θρησκείας. Και που επιδίωκε σε όλη του τη ζωή ο ίδιος ο Τολστόι, όπως και ο Καζαντζάκης.

2. Η επιδίωξη του Καζαντζάκη για «λύτρωση χωρίς λυτρωτή» και η «αυτολύτρωση» του Τολστόι

Η μεγαλύτερη ομοιότητα του Καζαντζάκη και του Τολστόι βρίσκεται στον τρόπο με τον οποίο επιδίωξαν και οι δύο τη λύτρωσή τους. Ειδικά ο Τολστόι που σε όλη του τη ζωή δεν έπαψε ν' αναζητά το «Απόλυτο» σ' ένα σχετικό και πεπερασμένο κόσμο. Η άσθεση δίψα του για το «απόλυτο» την απόλυτη αλήθεια, όπως και για το απόλυτο «καλό και αγαθό» τον έφερε στο σημείο να γίνει τελικά, σύμφωνα με τον Β. Ζενκόφκι, «ο μάρτυρας των ιδίων του των ιδεών που βασάνιζαν τη συνείδησή του, κατέστρεφαν τη ζωή του, και τις σχέσεις του με την οικογένειά του, με τους πλησίον του, με όλο τον πολιτισμό». Έτσι που να υποβάλει τον εαυτό του σε μια «αυτο-σταύρωση», κατά τον Β. Ζενκόφκι πάλι, σε μια «αυτολύτρωση» από το μαρτύριό του. Να γίνει ο ίδιος λυτρωτής για τον εαυτό του, ένας «αυτολυτρωτής», χωρίς ωστόσο να μπορέσει τελικά να βρει τη λύτρωση που επιθυμούσε μια ολόκληρη ζωή ως την τελευταία του πνοή.

Τρεις μέρες ήδη πριν από το θάνατό του, άφησε να ξεφύγει από τα στήθη του, μέσα σε παραληρήματα, ο αντικανονικός πόθος του: «Να ζητάς, πάντα να ζητάς...». Χωρίς ωστόσο να κατονομάζει το αντικείμενο του πόθου του, που δεν ήταν άλλο από την αλήθεια, όπως δείχνουν και τα τελευταία λόγια λίγο πριν πεθάνει: «Η αλήθεια... αγαπώ... πολύ... Είναι...».

Είναι η αλήθεια, αυτή η αλήθεια, που δεν έπαψε πάντα να ζητά, ακόμα και όταν πέθανε. Ο ίδιος, όσο ζούσε, είχε πει κάποτε στον Γκόρκι: «Μια και υπάρχει θάνατος ποιες αλήθειες μπορούν να ζήσουν;». Η αμφιβολία του για κάθε αλήθεια εξαιτίας του θανάτου τον οδήγησε, κατά την ορθή παρατήρηση του Γκόρκι, «προς μίαν ατελείωτη απελπισία αθεράπευτη, προς μια ερημιά», όπου έζησε ολότετα μόνος, ξένος προς όλους. «Ξένος ήταν από όλους - γράφει πάλι ο Γκόρκι για τον Τολστόι - και μοναχός του πέρασε όλους τους δρόμους της σκέψης, αναζητώντας την ολοκληρωμένη αλήθεια, μα που δεν τη βρήκε για τον εαυτό του».

Ολόκληρη η ζωή του Τολστόι, κατά τη δική του ομολογία, υπήρξε διαρκής περιπλάνηση για την αναζήτηση της αλήθειας, την οποία αγάπησε με όλη τη δύναμη της ψυχής του, χαρακτηρισίζοντάς την ως «ήρωα». Όπως αναφέρει σ' ένα διήγημά του «ο ήρωάς μου είναι η αλήθεια». Αυτή η αλήθεια, η απόλυτη αλήθεια που πάντα αναζητούσε «μοναχός του», όπως λέει ο Γκόρκι, «σε όλους τους δρόμους της σκέψης του» και δεν μπορούσε ποτέ να κατακτήσει, να γίνει ο ίδιος ο ήρωάς της.

Γράφοντας στο ημερολόγιό του για τον άνθρωπο που αναζητά μόνος του την αλήθεια, διακρίνει δύο κατηγορίες: α) εκείνον που αναζητά την αλήθεια, και ικανοποιείται απ' όσα έχει βρει, και β) εκείνον που δεν ικανοποιείται, αλλά ποτέ δεν παύει ν' αναζητά. Ασφαλώς ο Τολστόι πρέπει να καταταγεί στη δεύτερη κατηγορία, αφού και ο θάνατός του είναι «μια έρευνα ένα τελευταίο ψάξιμο για την αλήθεια». Ωστόσο, ούτε κατά τις τελευταίες του ακόμα στιγμές δεν μπόρεσε να βρει την αλήθεια και μέσω αυτής τη λύτρωση, αφού η αλήθεια είναι εκείνη που λυτρώνει τον άνθρωπο, σύμφωνα με τα λόγια του Χριστού «η αλήθεια ελευθερώνει υμάς». Ο Τολστόι απέρριψε τη λυτρωτική δύναμη αυτής της αλήθειας με τον ίδιο τρόπο που απέρριψε όπως και ο Καζαντζάκης τη θεότητα του Χριστού.

3. Η ρηνητική στάση του Τολστόι, όπως και του Καζαντζάκη απέναντι στη θεότητα του Χριστού και στην αλήθεια του ως μέσο για λύτρωση

Ο Τολστόι αρνείται τη θεότητα του Χριστού. Και την πεποιθήσή του αυτή διατήρησε ως το τέλος της ζωής του, θεωρώντας ως «τρομερή βλασφημία» να ταυτίζει κανείς ένα νορτισμένο Ιουδαίο, τον Ιησού, με τον Θεό. Παρότι αναγνωρίζει τον Χριστό ως «το μεγαλύτερο διδάσκαλο», δεν τον αναγνωρίζει ως Θεό, ως την ίδια την αλήθεια, κατά τα λόγια του πάλι, «Εγώ ειμί η αλήθεια», αποφεύγοντας έτσι να συνδέσει αυτή την αλήθεια με την Εκκλησία, που είναι το σώμα του, «σώμα Χριστού».

Αν και από μικρό παιδί είχε συνδεθεί στενά με την Εκκλησία και τη μυστηριακή της ζωή, ξέκοψε αργότερα από αυτή, με τον ίδιο τρόπο που έκανε και ο αυτοβιογραφικός του ήρωας ο Λέβιν, στην Άννα Καρένινα. Και, μαζί με αυτόν, ο άλλος επίσης αυτοβιογραφικός του ήρωας, ο Νεχλιούντοφ, στην *Ανάσταση*, που ξέκοψε κι αυτός από την Εκκλησία. Και που ερωτεύεται το φίλο του Σελένιν, ο οποίος διαπιστώνει ότι «η λογική ενός ατόμου δεν είναι ι-

κανή να γνωρίσει την αλήθεια», ότι «η αλήθεια αυτή αποκαλύπτεται στο σύνολο των ανθρώπων, μπορεί να γίνει γνωστή μονάχα με την αποκάλυψη στη συγκέντρωση των πιστών», στην Εκκλησία που είναι και «ο Θεματοφύλαξ της θείας Αποκαλύψεως». Είναι δηλαδή, όπως αναφέρει ο Αλεξέι Χομάκοφ, χρησιμοποιώντας ένα δικό του όρο, τον όρο «sobornost» (από το «sobor» = σύνοδος, ναός) που επιδέχεται πολλές ερμηνείες και που δεν μπορεί να αποδοθεί με ακρίβεια στα ελληνικά. Βασικά σημαίνει τη σύναξη, την κοινότητα των πιστών, που συνδέονται μεταξύ τους με αγάπη και ελευθερία, σημαίνει την ίδια την εκκλησία ως αλληλεγγύη και ομοφωνία. Βέβαια, την αντίληψη αυτή του Χομάκοφ που αναφέρει ο Τολστόι στην *Ανάσταση*, με αφορμή την περίπτωση του Σελένιν, δε τη δέχεται αυτός, όπως επίσης και ο αυτοβιογραφικός του ήρωας, Ο Νεχλιούντοφ, δηλαδή, ο οποίος σε αντίθεση με το φίλο του Σελένιν, αντανάκλα την άποψη του συγγραφέα.

Όπως ο Νεχλιούντοφ, λοιπόν, σε αντίθεση με τον Σελένιν στην *Ανάσταση* ή ο Λέβιν στην Άννα Καρένινα και όποιος άλλος ήρωας του Τολστόι, όπως ο ίδιος ο Τολστόι που ξέκοψε από την Εκκλησία, απορρίπτοντας συνάμα και τη θεότητα του ιδρυτού της, του Χριστού, έτσι και ο Καζαντζάκης. Παρότι κι αυτός διατηρούσε στην αρχή κάποια σχέση με την Εκκλησία, απομακρύνθηκε αργότερα από αυτή, μην αναγνωρίζοντας τον Χριστό ως Θεό, ως την ίδια τη λυτρωτική αλήθεια.

Αν και ο Χριστός, στις επιλογές του Καζαντζάκη είναι πρώτος ανάμεσα στον Βούδα και από τους νεότερους, τον Λένιν ή όποιον άλλο, δεν παύει ωστόσο αυτός να τον βλέπει ως άνθρωπο μονάχα. Αυτό φαίνεται προπάντων στο βιβλίο του *Ο τελευταίος πειρασμός* (1952) όπου βλέπει τον Θεάνθρωπο με αλληγορική έννοια. Όπως γράφει στον πρόλογο του βιβλίου του «κάθε άνθρωπος είναι θεάνθρωπος, σάρκα και πνεύμα». Και ότι μέσα του, μέσα «σε κάθε άνθρωπο ξεσπάει η πάλη Θεού και ανθρώπου, και συνάμα η λαχτάρα της φίλιωσης».

Έτσι, ο Καζαντζάκης παρά τη δυνατότητά του, όσο ήταν κοντά στην Εκκλησία να προσεγγίσει τον Χριστό ως αληθινό Θεό και να βρει μέσω της Αλήθειας του τη λύτρωση που αναζητούσε σε όλη του τη ζωή έχασε τελικά το στόχο του. Θα τον καταδικάσουμε, λοιπόν, γι' αυτό;

Όποιο κι αν είναι το αποτέλεσμα σχετικά με την αναζήτηση του Καζαντζάκη για την απόλυτη αλήθεια, αν δε βρήκε το στόχο του, δηλαδή, όπως δεχόμαστε εμείς, ή βρήκε τον Θεό, όπως δέχονται άλλοι, δεν παύει ωστόσο ν' αποτελεί αυτό ένα μεγάλο ερώτημα που εξακολουθεί πάντα ν' απασχολεί κάθε ερευνητή. Βέβαια, τώρα που φτάσαμε στο τέλος της σύντομης πορείας για μικρής μελέτης μας, αλλά τόσο μακρινής για εκείνον που αποτέλεσε το αντικείμενο αυτής της μελέτης, θα μπορούσαμε να προχωρήσουμε συμπερασματικά σε μια παράπερα κριτική θετική ή αρνητική.

Όμως, αντί γι' άλλη κρίση ή επίκριση για έναν πολυσυζητημένο συγγραφέα που τόσο επαινέθηκε, αλλά και τόσο κατακρίθηκε και που δεν ξέρουμε ωστόσο πως θα τον κρίνει τελικά ο Θεός, αυτόν που δε σταμάτησε ούτε στιγμή να τον αναζητά μια ολόκληρη ζωή, ας κάνουμε τώρα ό,τι και ο Nicolas Weisbein στο τέλος του βιβλίου του για τον Τολστόι. Ας ενώσουμε κι εμείς, τελειώνοντας το άρθρο αυτό, τις δικές μας προσευχές για τον Καζαντζάκη: «Δέξου, Κύριε, τας προσευχάς μας υπέρ του δούλου Σου Νικολάου και δείξε την ευνοία Σου, τουλάχιστον για το μαρτύριον όλης της ζωής του προς αναζήτησιν της λυτρωτικής Αληθείας, ώστε εάν αι επίγειοι μολύνσεις εκπλίδωσαν αυτόν, να εξαλειφθούν δια της ευοπλaxίας της συγγνώμης Σου».